

ЛЕКЦІЯ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИТЯЧОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

1. Психодіагностика як наука

Психологічна діагностика – одна з галузей психологічної науки, яка розробляє проблеми конструювання методів і методик оцінювання, вимірювання, класифікації психологічних і психофізіологічних особливостей людей, а також використання цих методів і методик у практичних цілях. Можна виділити дві функції психологічної діагностики – **наукову і практичну**

Перша характеризує її як науково–дослідну галузь і є діяльністю з конструювання психодіагностичних методик.

Психодіагностичні методики – це специфічні психологічні засоби, призначені для вимірювання та оцінки індивідуально–психологічних особливостей людей.

Через те, що їх використовують в практичних цілях, до них висуваються особливі вимоги, пов'язані з підвищенням точності та об'єктивності показників, вони розробляються за певними правилами і перевіряються за рядом критеріїв. Це робиться, в першу чергу, для того, щоб оцінити їх якість і практичну корисність, придатність для вирішення прикладних завдань

Друга функція психодіагностики реалізується практичними психологами, які використовують діагностичні методики. Практики звертаються до неї, коли стикаються з завданнями, для вирішення яких потрібно рахуватися з індивідуально–психологічними особливостями людей або враховувати психологічні відмінності між групами людей, об'єднаних за якоюсь ознакою.

Психодіагности–практики вимірюють, аналізують, оцінюють індивідуальні особливості людини або виявляють групові відмінності. Ці види діяльності практичних психологів називаються постановкою психологічного діагнозу і здійснюються задля вирішення певних прикладних задач.

Слово «діагноз» походить від грец. *diagnosis*, що означає розпізнавання, виявлення. Діагностика – це встановлення діагнозу.

У різних життєвих сферах і видах діяльності виникають практичні завдання, успішність вирішення яких залежить від обліку індивідуальних або групових психологічних особливостей людей. Так, у практиці освіти і виховання потрібно виявлення психологічних відмінностей між дітьми для здійснення індивідуального підходу до них. Для забезпечення ефективної професійної діяльності іноді потрібний відбір за психологічними і психофізіологічними якостями. Психологічний діагноз може бути основою оптимального вибору професії та професійного самовизначення особистості

Психологічної допомоги часто потребують люди, які опинилися в ситуації об'єктивного чи суб'єктивного неблагополуччя (тобто переживання невдоволення собою, оточуючими, своїми відносинами з ними, життям в цілому). Так, у роботі психолога–консультанта психодіагностика займає найважливіше місце, бо будь–які поради, консультація, рекомендація можливі тільки при попередньому аналізі особистості консультованого у світлі проблем, які його хвилюють. Не менш важлива психодіагностика і для успішного здійснення інших видів практичної допомоги психологів – психотерапії, тренінгових впливів, корекційно–розвиваючої роботи та ін. Всі вони повинні бути індивідуалізовані, тобто повинні спиратися на всебічний і глибокий аналіз особистості, яка звернулась за допомогою.

Обидві названі функції психодіагностики (створення методик та їх використання на практиці) не здійснюються ізольовано, вони можуть виявлятися в єдності, у діяльності одних і тих же фахівців. Так творці методик нерідко не тільки перевіряють їх, застосовуючи на практиці, але і вирішують при цьому певні актуальні прикладні задачі, а також спираються на досвід психологів – користувачів методик. Практичні психологи в свою чергу застосовують уже розроблені діагностичні методики і при цьому у своїй діяльності нерідко стикаються з необхідністю скласти схему спостереження або сформулювати питання діагностичного інтерв'ю, розробити тест досягнень або біографічну анкету та ін. Тому психологи–практики

повинні володіти навичками конструювання таких методик і при потребі використовувати ці навички, розв'язуючи виниклі у їх практиці завдання.

Розробка діагностичної методики – складний процес, який істотно відрізняється від життєвих уявлень про те, що досить тільки створити завдання або сформулювати питання. Помилкове поверхнєве і спрощене ставлення до психодіагностичного інструментарію, коли, так званім, психологічним тестом вважається будь-який комплекс завдань, який не має наукового обґрунтування і не пройшов необхідної перевірки.

Сучасна психологічна діагностика визначається як психологічна дисципліна, яка розробляє методи виявлення і вивчення індивідуально–психологічних та індивідуально–психофізичних особливостей людини. *Метою* її є збір інформації про особливості людської психіки. Психодіагностика включає також і область психологічної практики, роботу психолога з виявлення різноманітних якостей, психічних і психофізіологічних особливостей, рис особи.

Психодіагностика як психологічна дисципліна служить сполучною ланкою між загально–психологічними дослідженнями і практикою.

Теоретичні основи психодіагностики базуються на відповідних галузях психологічної науки (загальна, диференціальна, вікова, медична психологія та ін.). До методичних засобів психодіагностики відносяться конкретні прийоми вивчення індивідуально–психологічних особливостей, способи обробки та інтерпретації отриманих результатів. При цьому напрями теоретичної і методичної роботи в області психодіагностики визначаються головним чином запитам психологічної практики. Відповідно до цих запитів формуються специфічні комплекси засобів, які співставляються зі сферами роботи практичних психологів (освіта, медицина, профвідбір і т. д.).

У компетенцію психодіагностики входять конструювання та апробація методик, вироблення правил проведення обстеження, способів обробки та інтерпретації результатів, обговорення можливостей та обмежень тих або інших методів.

Залежно від цілей психодіагностичного дослідження результати його можуть бути передані іншим фахівцям (лікарям, педагогам, дефектологам, практичним психологам та ін.), які самі приймають рішення про їх використання у своїй роботі.

Поставлений діагноз може супроводжуватися рекомендаціями з розвитку або корекції якостей, які вивчаються, і призначатися не лише фахівцям, але і самим обстежуваним та їх батькам. У той же час на основі проведеного обстеження сам психодіагност може будувати корекційно–розвиваючу, консультаційну або психотерапевтичну роботу з випробовуваним (саме так зазвичай працює практичний психолог, який поєднує різні види психологічної діяльності).

Підвищення інтересу до проблем психодіагностики в нашій країні останніми роками багато в чому пов'язане з розвитком психологічної служби і появою нової професії – практичний психолог. Ці фахівці з'явилися в школах і дошкільних установах, пунктах профконсультацій, в медичних установах і на підприємствах. Можна виділити декілька галузей практичного використання результатів психодіагностичної роботи.

По–перше, психодіагностика інтенсивно застосовується в цілях оптимізації процесів навчання і виховання. З її допомогою може вирішуватися цілий ряд завдань, які стоять перед працівниками освітньо–виховних установ, – від дитячих садів і шкіл до інтернатів різного типу.

По–друге, діагностика є важливою складовою діяльності фахівців з профвідбору, профнавчання і профорієнтації, яка здійснюється у спеціальних пунктах профконсультацій, в установах служби зайнятості, на підприємствах і в спеціалізованих навчальних закладах. Ця робота покликана допомогти кожному вибрати найбільш відповідну професію або робочий пост, знайти шляхи швидкого та ефективного оволодіння професійними знаннями і навичками, досягти необхідного рівня кваліфікації, стати професіоналом.

Діагностичних випробувань є клініко–консультаційна і психотерапевтична робота. У цьому випадку важливим завданням психодіагностики є пошук причин виникнення конкретної проблеми у консультованого (складнощі в стосунках з

близькими, нав'язливі страхи і переживання і т. д.) і вибір способів і прийомів, сприяючих їх розв'язуванню.

І, нарешті, – судова практика, в якій все більше уваги приділяється проведенню судово–психологічної експертизи. Залежно від конкретного випадку психодіагност проводить обстеження потерпілих, підозрюваних або свідків і формулює психологічний висновок про ті або інші якості особи, рівень інтелектуального розвитку, психофізіологічні особливості і т. д.

2. Психодіагностика як наука та практична галузь знань

На сьогодні визнано, що психодіагностика як галузь психологічного знання розробляє методи розпізнавання індивідуальних психологічних властивостей людини. Важливо те, що психодіагностика має справу не тільки з тестами, але й з якісними оцінками особистості. Потрібно також пам'ятати, що психодіагностика не допоміжна, обслуговуюча дисципліна, а повноправна наука, яка вивчає природу індивідуальних відмінностей. Враховуючи різні трактовки поняття «психодіагностика», пропонується її наступне визначення

Психодіагностика – це галузь психологічної науки, яка розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки і виміру індивідуально–психологічних властивостей особистості.

За період розвитку психодіагностики в ній сформувались основні сфери застосування психологічних методик, які можуть бути визначені як галузі загальної психодіагностики. Освіта і медицина були першими, хто зацікавився методиками дослідження особистості та інтелекту, що і зумовило появу відповідних областей психодіагностики – освітню і клінічну. Крім цих областей, потрібно відзначити професійну психодіагностику, без якої неможливі профорієнтація і профвідбір.

Під діагностикою розуміється розпізнавання певного стану об'єкта або системи шляхом реєстрації його суттєвих ознак і наступного віднесення до визначеної діагностичної категорії з метою прогнозу її поведінки і прийняття рішення про необхідні впливи на цю поведінку в бажаному напрямі. У такому контексті

психодіагностику треба вважати важливим засобом забезпечення так званого «зворотного зв'язку» – засобом інформаційного забезпечення будь-якого впливу, тобто будь-який вплив повинен розпочинатися, стосовно психодіагностики, зі збору психодіагностичної інформації і завершуватися повторним діагностичним обстеженням.

Розрізняють психодіагностичні ознаки, психодіагностичні категорії й діагностичний висновок.

- **психодіагностичні ознаки** – це окремі зовнішньо виражені ознаки об'єкта діагностики, які є інформативними для того, щоб віднести об'єкт до певної діагностичної категорії, ці ознаки безпосередньо спостерігаються і реєструються;
- **психодіагностичні категорії** – це приховані внутрішні психологічні фактори (психологічні причини), які є причиною певної поведінки та особливостей людини;
- **діагностичний висновок** – це підсумок діагностики, який передбачає перехід від ознак, які спостерігаються, до рівня прихованих категорій.

Особлива складність психодіагностики полягає в тому, що між змінними і категоріями не існує взаємно визначених зв'язків. Наприклад: для одного учня важливо, щоб процес навчання завершувався оцінкою «відмінно» – отже, у нього сформована пізнавальна потреба, інший намагається отримати ту ж оцінку за матеріальну винагороду.

Для однозначного висновку одного симптому (одного вчинку), зазвичай, недостатньо. Потрібно проаналізувати комплекс симптомів. Різноманітні симптоми (ознаки) виявляються з допомогою тестів. Тест в психодіагностиці – це серія однотипних стандартизованих коротких випробувань, яким піддається обстежуваний. Різноманітні тестові завдання повинні виявити в обстежуваного різні симптоми, які пов'язані з прихованими факторами, які тестуються.

Поняття «психодіагностика» тісно переплітається з поняттям «психологічне тестування», але не зводиться до нього, бо, крім тестових (стандартизованих), існують експертні (які ґрунтуються на якісних оцінках), які ще називають «клінічні

психодіагностичні методики»: бесіда, не надто стандартизоване інтерв'ю, проєктивні методи та ін.

Стандартизовані кількісні тести ефективніші тоді, коли потрібно отримати хоча б наближені дані про цілу групу людей в короткий термін і при цьому прийняти строго альтернативне рішення, яке вимагає кількісного обґрунтування своєї надійності (наприклад: прийняти чи не прийняти на навчання, роботу, зробити висновок про інтелектуальний розвиток та ін.). Крім того, ці методики краще захищені від можливих методичних помилок, які бути наслідком низької психодіагностичної кваліфікації виконавця.

Експертні методи ефективніші у досвідчених, професійно підготовлених психодіагностів–психологів. Вони дозволяють глибше і точніше проникнути в життєву ситуацію конкретної людини. Їх ефективність стає особливо значною тоді, коли за їх результатами сам психолог надає психологічну допомогу (здійснює корекцію, терапію, тренінг тощо).

Ці два підходи активно застосовують, бо вони є взаємодоповнюючими. Спільним для них є те, що діагноз ставиться на основі аналізу первинних психодіагностичних даних (ознак). Технологічні прийоми отримання цих первинних даних і логічні правила їх синтезу в діагностичні категорії — це головний предмет та одночасно продукт розвитку наукової психодіагностики.

Найбільш логічно, строго в узагальнено–формалізованій формі ці логічно–методичні принципи відображені в психометрії. **Психометрика** – математизована технологія створення стандартизованих діагностичних методик. Психометрія вимагає, щоб будь–який тест, претендент на те, щоб бути науковим, відповідав потрібним властивостям. Це властивості валідності, надійності, репрезентативності. У психометриці обґрунтовані певні правила і методи виміру вказаних психометричних властивостей тестів, за допомогою яких здійснюється контроль за ступенем науковості будь–якого запропонованого тесту.

Валідність – це комплексна характеристика, яка визначається параметрами інструменту та процедури вимірювання, так і властивостями ознаки, яка діагностується. Валідність методу – це відповідність того, що вимірюється цим

методом, тому, що він повинен вимірювати. Критерій валідності встановлює сферу дійсності, для якої метод дає статистично достовірні результати.

Надійність – це стійкість результатів тесту до впливу з боку різних випадкових факторів–перешкод, тобто завадостійкість.

Репрезентативність – здатність вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики генеральної сукупності. Репрезентативність досягається за рахунок правильного формування вибірки, яка за принциповими для дослідження параметрами має відтворювати загальний об'єкт дослідження. Нехай, вибіркова сукупність — це всі учні школи (600 чоловік з 20 класів, по 30 чоловік у кожному класі). Предмет вивчення — ставлення до паління. Вибірка, яка складається з 60 учнів старших класів, набагато гірше представляє сукупність, ніж вибірка з тих же 60 осіб, до якої увійдуть по 3 учні з кожного класу. Головною причиною тому — нерівний віковий розподіл у класах. Отже, у першому випадку репрезентативність вибірки низька, а в другому випадку репрезентативність висока (за інших рівних умов).

Центральним і найуніверсальнішим поняттям диференційної психології є поняття «психічні властивості». Психічні властивості незмінні в часі є рисами особистості. Тоді, коли від рівня розвитку визначеної риси залежить досягнення індивідом нормативно заданого результату, ми говоримо про здібності особистості. Коли рівень розвитку риси не впливає на досягнення результату, тоді мова йде про стильову рису. Риси, які впливають на спрямованість діяльності, називаються мотиваційними. Психічні властивості – змінні в часі – формують так звані психічні стани. Отже, враховуючи певне спрощення, можна сказати, що всі приховані фактори, на які спрямована психодіагностика, є або здібностями, або стильовими чи мотиваційними рисами особистості, або психічними станами.

Методика (тест), застосовувана у психодіагностиці, може спрямовуватись на з'ясування загальних чи часткових рис індивідуальності (наприклад, виявлення загального рівня пізнавальної потреби чи сфери інтересів).

Через те, що підсумком діагностичної роботи є встановлення психологічного діагнозу, то потрібно розглянути це поняття. Неправильно думати, що це висновок про психічну хворобу.

Психологічний діагноз – це результат психодіагностичного обстеження, який носить комплексний і системний характер, містить опис структури виявлених психічних властивостей (зокрема у вигляді профілю) та можливий прогноз майбутньої поведінки індивіда.

Під психологічним діагнозом розуміють конкретні причини відхилень в діяльності з метою усунення цих причин шляхом відповідних конкретних впливів. У сучасній психодіагностиці психологічний діагноз може бути поставлений будь-якій людині та означає не віднесення до якої-небудь однієї категорії, типу особистості, а структурований опис комплексу взаємопов'язаних психічних властивостей – здібностей, стильових рис і мотивів особистості.

Під структурованістю психологічного діагнозу розуміється приведення різних параметрів психічного розвитку в деяку систему, де вони групуються за рівнем значимості, схожості, за можливими лініями причинного взаємовпливу. Взаємозалежність різних параметрів у структурованому діагнозі відображають у формі діагностограм.

Особливе значення для діагностики має поняття «норма». У психодіагностиці треба розрізняти як мінімум два різних види норм: статистичні і соціокультурні.

Статистична норма – це середній діапазон значень на шкалі вимірюваної властивості. Нормою тут вважається близькість значення важливості до того рівня, який характеризує статистично середнього індивіда

Соціокультурний норматив – це рівень властивості, який явно чи опосередковано вважається у суспільстві можливим (наприклад: допускається 1 помилка на сторінку і 10 забороняється). Вважається, що будь-яке навчання повинно орієнтуватись на нормативи, а не статистичні норми.

Розглянувши основні поняття психодіагностики, потрібно визначитися із її предметом.

Предметом психодіагностики вважаються:

1. Методологічні, теоретичні, конкретні методичні принципи побудови психодіагностичних інструментів та формування психодіагностичного висновку.

2. Методи, конкретні методики діагностування найуніверсальніших конструктів особистості, таких як: риси особистості, здібності, мотиви, свідомість та самосвідомість, міжособистісні взаємини.

Як галузь психологічних знань, що розробляє і використовує на практиці різні психодіагностичні засоби, психодіагностика покликана виконувати такі завдання:

- визначення природи психічних явищ і можливість їх наукового оцінювання;
- з'ясування сформованих загальнонаукових підстав для кількісного оцінювання психологічних явищ;
- узгодження засобів психодіагностики із загальнонауковими, методологічними вимогами;
- вироблення методичних вимог до різних психодіагностичних засобів;
- дослідження вірогідності результатів практичної психодіагностики, що включають вимоги до умов проведення психодіагностики, засобів оброблення отриманих результатів і способів їх інтерпретації;
- обґрунтування основних процедур конструювання і перевірки науковості методів психодіагностики і тестів.

3. Особливості сучасної психодіагностики та її можливості

Особливості сучасної психодіагностики, можливості щодо розв'язання завдань соціальної практики визначаються станом її розвитку. Психодіагностика – і теоретична дисципліна, і сфера практичної діяльності психолога. Як теоретична дисципліна, загальна психодіагностика розглядає закономірності формулювання валідних і надійних діагностичних суджень, правила «діагностичних умовиводів», за допомогою яких здійснюється перехід від ознак чи індикаторів певного психічного, структурного процесу до констатації наявності цих змінних. Як теоретична дисципліна, психодіагностика тісно пов'язана і з відповідними предметними галузями психологічної науки.

Психодіагностика в цілому – не тільки втілення понять відповідних дисциплін в конкретних методиках, але і спосіб перевірки правдивості теоретико–психологічних побудов (наприклад: якщо ми говоримо, що мотивація у всіх людей різна, то повинні бути методики, які б діагностували це).

Отже, **теоретична психодіагностика** визначається складовими трьох галузей психологічного знання:

- предметною галуззю психології, яка вивчає дані явища;
- психометрією — наукою про вимірювання індивідуальних відмінностей в змінних, які діагностуються;
- практикою використання психологічного знання.

Практична психодіагностика передбачає сукупність правил застосування психодіагностичних інструментів, заснованих на знаннях властивостей вимірюваних змінних, і вимірювальних інструментів, на знанні етичних і професійних норм психодіагностичної роботи

Психодіагностика, як практична галузь знань, покликана створювати такі засоби дослідження, які потрібні для вирішення питань соціальної практики:

1. Відбір та розстановка кадрів.

Профорієнтація населення щодо вибору професії. У системі професійної орієнтації населення важливе місце займає професійне консультування та професійно–психологічний відбір з подальшою розстановкою кадрів. Основне призначення профконсультації – надання інформації про світ існуючих професій та виявлення можливостей людини щодо опанування тією чи іншою спеціальністю. В основному психодіагност зустрічається з двома типами діагностичних ситуацій: перший тип ситуацій реалізує підхід від людини до професії, другий – від професії до людини.

- У першій ситуації задача психолога – виявити особливості психічного складу особистості та можливості щодо реалізації себе у конкретній сфері суспільної практики.

- У другій ситуації від психолога вимагається встановлення відповідності професії можливостям людини щодо її опанування з погляду ефективності, безпечності, продуктивності праці тощо.

2. Консультування (у різних сферах соціальної практики).

Консультування, як вид психологічної допомоги, широко використовується в різних життєвих ситуаціях. Основними цілями консультування є забезпечення людині продуктивного існування в конкретних обставинах життя. Продуктивність існування пов'язують зі здатністю людини знаходити більше варіантів поведінки, суджень, понять, думок тощо.

3. Оптимізація навчання і виховання.

Прогнозування соціальної поведінки. Психодіагностика, як вид психологічної допомоги, впевнено знаходить своє місце в освітніх закладах. Відповідно до основних функцій школи (виховної та освітньої) психолог–діагност забезпечує розв'язування таких важливих завдань, як діагностика готовності до школи, оцінка особистісних якостей учнів та розробка рекомендацій щодо педагогічного впливу, аналіз і корекція причин емоційно–особистісної дезадаптації, діагностика міжособистісних відносин, діагностика відхилень поведінки, діагностика розладів розвитку тощо. Діагностика основних властивостей школярів дає можливість здійснення прогнозу щодо особливостей соціальної поведінки, успішності навчання, нахилів, інтересів, особливостей спрямованості та ін

4. Судова психолого–психіатрична експертиза.

Судова психолого–психіатрична експертиза у сфері надання послуг стає достатньо популярною, бо дає можливість здійснити психологічний аналіз можливого морального збитку, якого завдають людині внаслідок образ, наклепів, судових позовів тощо. Тому основним завданням судової психолого–психіатричної експертизи є захист громадянських прав особистості і встановлення справжньої величини моральної шкоди

5. Проблема особистості та міжособистісних взаємин.

Проблема особистості є ключовою в психології. Підтвердженням цього може бути наявність в психології великої кількості різноманітних поглядів на структуру особистості, її включення і взаємодію із суспільством. Гармонійний розвиток особистості, її самореалізація в

різних сферах життєдіяльності, досягнення індивідуалізації, конгруентності – ось далеко не весь перелік тих проблем, з якими має справу психодіагност. Безумовно, виявлення потенціалу особистості, її можливостей за своєю суттю носить гуманістичний характер, бо дає можливість продуктивного існування людини.

6. *Спортивні досягнення.* Сучасний спорт важко собі уявити без високих фізичних навантажень, можливостей адаптації організму до специфічної діяльності тощо. Наукове обґрунтування проведення тренувань значною мірою залежить від виявлення властивостей нервової системи спортсмена, функціональних можливостей організму, стану емоційної сфери та ін. Звичайно, що стан психіки спортсмена відіграє надзвичайно важливу роль як у досягненні спортивних результатів, так і в профілактиці розвитку психогенних і невротичних захворювань. Безумовно, що психологічний супровід діяльності спортсмена, оцінка і прогнозування формування потрібних його якостей, успішності виступів, умов тренування і відпочинку – все це може бути предметом дослідження психодіагноста.

7. *Виробництво.* Досягнення техніки і технології, вдосконалення системи управління відкривають потужні резерви росту продуктивності праці і підвищення ефективності виробництва, але вони можуть бути по-справжньому реалізовані тільки за умов розвитку творчої активності людини. Суттєвим моментом вдосконалення трудової діяльності людини є її психологічний аналіз, зокрема виявлення основних складових діяльності, взаємовідношень між ними, динаміки діяльності і механізмів її регуляції.